

Dokumentumok a fővárosi vendéglátók államosításáról 1949–1953. ^[1]

„Amikor megjött a férjem, a kávéház helyén lóistálló volt az oroszoknak, nem volt könnyű rendbe hozni a helyiséget. A férjem társban volt a bátyjával, aki nagy betegen jött haza, rövid időn belül meg is halt. A volt strómanokkal nyitotta meg az üzletet, de a kommunista párt kérte, hogy adjuk oda nekik, adnak helyette másikat. Jó adottságú helyiség volt, saroküzlet, nagy kirakatokkal, színpaddal, jól jött volna nekik. A férjem nem adta. [...] Csúnyán elbántak velünk, megfenyegették a piaci árusokat, hogy aki bejön hozzánk, attól elvetetik az árusítási engedélyt.”

Bevezetés

Az 1948-as fordulat után nyilvánvalóvá vált, hogy elhárultak az akadályok a magánszektor állami ellenőrzésébe vétele elől, az államosítás végrehajtása csak idő és ütemezés kérdése lett. Egyedül a mezőgazdaságban engedték még továbbra is a magángazdálkodást (azaz helyesebben nem tartották időszerűnek annak fölszámolását). Az 1948. március 25-én kiadott kormányrendelet értelmében államosították a 100 főnél több alkalmazottat foglalkoztató üzemeket, ill. olyan 100-nál alacsonyabb létszámúakat is, ahol azt az államgazdaság és a hároméves terv érdeke „megkívánta”. A magánszektor „a lehető legjobban vissza kell szorítani. Azon a területen kell ideiglenesen működni hagyni, ahol az értékesítési nehézségek, vagy egyéb konkrét okok teszik szükségessé. Állami, szövetkezeti és szovjet gyáráktól csak akkor kaphatnak árut, ha erre a gyárnak külön engedélyük van. Esetleg ebben is csak azok részesülhetnek, akiket név szerint kijelölnek. Magángyáráktól is csak ott kaphatnak árut, ahol másképpen nem történt intézkedés. Állami gyárak új bizományi szerződést nem köthetnek velük, a régiéket fel kell bontani. Új iparengedélyeket semmilyen szakmára nem szabad kiadni. Az ideiglenesen megmaradók működési körét a magán-kiskereskedelemre kell korlátozni. Állami és szövetkezeti kiskereskedelmi vállalatok nem vásárolhatnak tőlük. Nagykereskedelmi N.V.-től semmilyen különleges árkedvezményt nem kaphatnak. Meggondolandó, hogy azok[na]k, akik iparukat át akarják majd cserélni kiskereskedői iparra, ezt megengedjük-e. Ezeket a rendszabályokat nemcsak a közvetítő, hanem a begyűjtő-kereskedelelem vonalán is a lehetőségek szerint alkalmazni kell.”

A magánvállalkozás (a mezőgazdasági szektortól eltekintve) legtovább a kereskedelmi szférában maradhatott fent. A Magyar Dolgozók Pártja Államgazdasági Osztályának 1949. januári végkielégítése még azzal számolt, hogy 1949. december 31-ig befejeződik a magán-nagykereskedelelem államosítása. A kiskereskedelmi áruforgalomból - annak ellenére, hogy a Közért élelmiszer üzlethálózat megteremtése már elindított egy fordulatot - még 1950-ben is mindössze ötven százalékban részesedett volna az állam. A kereskedelemben az állami szektor csak 1952-re jutott túlsúlyra, ekkor a magánkereskedők száma 20 000-ról 1300-ra csökkent. 1949-ben mintegy 250 ezerre tették a kisiparosok és a kiskereskedők létszámát, elartottakkal együtt pedig kb. 700-800 ezerre. Korabeli becslések szerint Magyarországon a magánszektorban 2000-2500 nagykereskedő és 120-125 ezer kiskereskedő dolgozott, előbbieket mintegy háromnegyede Budapesten. A statisztikai évkönyvek is a magánkisipar jelentőségének folyamatos csökkenését mutatják. Egyedül a „nem termelő vándoripar” (piaci árusok, vásárosok, cirkuszosok, artisták) maradt meg teljes egészében magánkézben.

A felszabaduló munkaerőt az állami termelő szektor üzemei és szövetkezetei voltak hivatottak magukba szívni, ám a sokszor kismizett kiskereskedők és kisiparosok nehezen alkalmazkodtak a központi ártermeléshez, ezért gyakorta illegálisan is fenntartották praxisukat, másrészt az állami szolgáltató szektor alacsony színvonalú és hozzá(nem)értése képtelen volt pótolni hiányukat. A szabad piac valamilyen szintű fennmaradása így törvényszerű volt, amit Nagy Imre kormány 1953. nyári megalakulása után a párt korifeusai is beláttak.

A magánkisiparban dolgozók létszáma 1950-re 40, 1953-ra a háború előtti létszám (1938) mindössze 13,5 százalékára szűrgődött. A mészárosok esetében (a központi elosztás miatt) ez az aránycsökkenés még drasztikusabb, 26%-ról 1% alá csökken a magánzók részesedése, itt az államosítás 1953-ra szinte teljessé vált. A magán cukrászoknak későbbre ütemezték az államosítás fő hullámát, 1950-ben arányuk 72%, 1953-ban azonban mindössze 9% (a cukrászda és a fagyalt igazán csak a háború után kezdett elterjedni, addig csak a luxuscukrászdaik jellemzők, 1948-tól, népszerűségük miatt számuk jelentősen emelkedik). 1955-re a kisiparból élők száma újra növekedni kezdett, indokolt esetben az ellátás biztosítása érdekében 1953-tól néhányan visszakaphatták az ipart, de nem engedték továbbra sem új iparengedély kiállítását. Elsősorban a falusi iparosok maradtak meg önállóként. Számuk a továbbiakban stagnált, de utánpótlás híján megkezdődött lassú kihalásuk. A volt mészáros iparosok 1953 után sem váltották ki újra az ipart, ennek oka szakmájuk alapanyagának „eltűnése”, a krónikus húshiány volt.

1948 márciusától az új hatalom meglehetősen abszurd kinevezési gyakorlatot [popup title="folytatott." format="Default click" activate="click" close text="– És 1948-ban az államosítás idején? – Eppen meccsen voltam, itt, Tatabányán. Egyszer csak bement a hangosbeszélő, hogy én azonnal menjek fel az Iparügyi Minisztériumba. [...] Engem azért hívtak el a meccsről a minisztériumba, mert én lettem a Mész-, Cement-, Üveg- és Kerámiaipari Tröszt vezérigazgatója. – Részlet Goda János, volt munkás-vezérigazgatóval készült interjúból. Cserhalmi Imre: Történelmi kulcsátvétel. Interjúk államosító igazgatókkal. Bp., 1983. 43.] A kinevezések a későbbiekben nem kaptak ekkora nyilvánosságot, hiszen sokkal szélesebb réteget - kiskereskedőket és kisiparosokat - érintett, és ez jobban megosztotta a társadalmat. Épp ellenkezőleg, a végrehajtások a hatóságok gondosan ügyeltek a feltűnés és az erőszak alkalmazásának kerülésére. Az államosítást végrehajtók kiképzésénél külön felhívták a figyelmet erre: [popup title="– Az eljárásuk során a leghatározottabban tartózkodni kell az erőszakos viselkedéstől, öntudatos kommunistákhoz méltóan kell viselkedniük. [...] Mikor belépnek, nézzék meg, hogy vannak-e fogyasztók az üzletben, várják meg, amíg azokat kiszolgálják, vagy ha úgy veszik észre, hogy a helyiségben állandó forgalom van, akkor keressék a tulajdonost, közölgék jövetelük célját, és az üzletet csukják be, az ajtóra pedig 'leltározás miatt zárva' feliratot helyezzenek. [...] Motovász, kutatást semmi körülmények között nem szabad végezni." format="Default click" activate="click" close text="– Részlet egy a BkM Titkárságán, a kirendelt vállalatvezetők tájékoztatására készült beszéd vázlatból. MOL XIX–G–4–jj 36. d.] 1948 és 1950 között még ilyen és ehhez hasonló kitételek is szerepeltek a szigorúan bizalmas utasításokban, ám 1951-1952-ben viszont már nyoma sincs a „visszafogottságra intő” kitételeknek. „Közölgjék a tulajdonossal azt, hogy az árukészlet, a berendezés és felszerelési tárgyak ellenértékét a tulajdonos nevére zárolt csekkzámlára fizeti be, amely összegből az adótartozások levonása után a tulajdonos arányos térítésben részesül. [...] Az alkalmazottakat kivétel nélkül az állami vendéglátóipari vállalatok (földműves-szövetkezetek) azonnal átvenni kötelesek.”

Kártérítésben csak igen ritkán részesülhetett a volt tulajdonos, az adótartozások ugyanis vagy meghaladták a lefoglalt értéket, vagy egyszerűen nem fizették ki az elköszönt értékeket. Több egykori „maszek” vendéglős panaszlevélben fordult az illetékes hatóságokhoz, melyekben az államosítás során lefoglalt személyes tárgyait (ágyneműt, matracot, biciklit, lábosokat, élelmiszert) próbálták visszaszerezni - ám ezeket legtöbbször már kiutalták. A lehetősebb vendéglősök ügyvédi megkeresés útján próbálkoztak, kevés sikerrel. Ezekben az üzletekben a vendéglős a vendéglőhöz csatlakozó lakásban, szobában élt, ill. a háborús pusztítás eredményeként fellépő lakáshiány miatt nem rendelkezett külön konyhával. Mivel a személyes életrészt és fogyasztói nyilvános tér részben vagy egészen egybeolvadt, a fonyóban, a raktárban vagy a pincében tárolt élelmiszerek egyben a családi létentartását jelentették, ám ezeket a lefoglalások nem vették figyelembe. Ráadásul a bonyolult árucserre-kapcsolatok miatt a lefoglalt javak és felszerelések sok esetben nem az államosított vendéglős tulajdonát képezték.

A későbbiekben már az sem volt egyértelmű, hogy átvegyék-e az államosított üzletek alkalmazottait. [popup title="– A magánkézben lévő valamennyi vendéglőt és kocsmát folyó hó 29-én, szerdán fogjuk országosan egységes szempontok alapján felszámolni. [...] Az akció végrehajtása során általában az ebben a tárgyban kiadott 591-70/1952. sz. utasítás szerint kell eljárni. Az utasítás szempontjából mind a továbbüzemeltetett, mind pedig a bezárt üzletek berendezési tárgyainak és árukészletének átvételére a területileg illetékes vendéglátóipari vállalatot (földműves-szövetkezetet) kötelezzük. [...] Az állami vállalatok (földműves-szövetkezetek) minden esetben kötelesek jogfolytonossággal átvenni a bezárt üzletek alkalmazottait. A hálózatbővítésre igényelt létszámkeretet kizárólag azokkal a korcsmárosokkal és vendéglősökkel szabad betölteni, akik szakmai és politikai szempontból nem esnek kifogás alá." format="Default click" activate="click" close text="– Javaslat a vendéglátóipar megszüntetésére, kelt: 1952. október 22-én. MOL XIX–G–4–jj 36. d.] A végrehajtás módszerei tehát egyre keményebbé és kíméletlenebbé váltak.

A Belkereskedelmi Minisztériumban (BkM) kiterjedt listákat készítettek az államosítandó kereskedőkről, ezen üzletek adó és hiteltartozásáról valamint tulajdonosai, alkalmazottai és nem utolsósorban a közönségük politikai megbízhatóságáról. Mindezek alapján választották ki az azonnal közbeszedendő, megszüntetendő üzleteket. Esetenként engedélyezték a további magánműködést, ám legtöbbször ekkor is megszorításokkal, így például, megvonták a korlátlan italmérségi jogot, és mindenkit köteleztek a kizárólagos állami árubeszerzésre és értékesítésre. Az üzletek államosításának menetére részletes akcióterveket dolgoztak ki, amely kiterjedt az eljárás során a kereskedővel történő bánásmódról, a lefoglalandó eszközökre, de még arra is, hogy mi a teendő akkor, ha az üzletet zárva találják, ha kiderül, hogy a kereskedőnek másutt is van üzlethelyisége, vagy ha nem a kereskedő tulajdonát képező eszközökre bukkannak. Az utasításokban általában külön

rögzítették, amennyiben az üzlet kapcsolatban áll a tulajdonos lakásával, akkor hogyan vehetik igénybe a közös használatú helyiségeket (konyhát és annak felszerelési tárgyait). A vállalati kezelésbe vett kocsma ill. vendéglők élére politikailag megbízható kádereket választott ki a minisztérium, majd „terv szerint” megkezdődtek a kirendelések az üzletek élére. A leendő vállalatvezetőket általában egy-két nappal az akció előtt, kampányszerűen, szigorúan bizalmas levélben értesítették új pozíciójukról, majd másnap kirendelt pénzügyőrök, könyvelők, biztososok jelenlétében a teljes árukészletet leltárba vésték velük. A vállalatvezetők kirendelése után pár hónappal eldöntötték a minisztériumban, hogy megéri vagy nem éri meg tovább üzemeltetni az adott egységet. Egy 1952. október 22-én készült kimutatás szerint, a Budapestre megszűnésre javasolt 569, még magánkezelésben üzemelő kocsmából és vendéglőből 268-at zártak be, és 301-et kívánt tovább üzemeltetni a BkM Titkársága. Ez év októberében országosan (Budapesten kívül) összesen 1055 vendéglátó egység került állami kézbe, melynek 40%-át továbbüzemeltették, 60%-ukat pedig bezárták, az amúgy is elmaradottabb vidéki hálózat még jobban csökkent az ellátás.

Az üzletbezárás jellemzően két módon történt, vagy a Pénzügyi Központon (Magyar Nemzeti Bank, MNB-n) keresztül, és/vagy iparendelő megvonás útján. A bezárásokat bizalmik (ü. b.), népi ellenőrök kiterjedt jelentései alapján készítette elő a BkM. Felszámolták azokat a vendéglátóhelyeket, amelyeknek a tulajdonosát politikailag nem találták megbízhatónak. Nem volt méntség, ha egyszer is előfordult, hogy a tulajdonos „demokráciaellenes” kijelentéseket tett, továbbá akkor, ha a vendéglő veszélyesnek, „politikailag megbízhatatlannak” ítélték. Ha a gyakori provokatív igazoltatások során a vendéglőben közveszélyes munkakerülő, kétes egzisztenciájú, gyanús „elemeket” találtak, vagy titkos üzleti társulások (csendes társak) leleplezése történt meg, szintén azonnali eljárásra került sor. Megvonták az iparendelőt, ha az ellenőrzés során kiderült, hogy a tulajdonos árut és felszerelést rejtett el vagy készleteit kiárusította. Amennyiben politikai okokra hivatkozva nem tudták megszüntetni vagy államosítani a vendéglátót, akkor a gazdaságossági szempontokat vették elő, mint például a leggyakrabban az adótartozást. Ennek az indoknak az ürügyén le tudták foglalni a kereskedő ingóságát, hogy fedezze (vagy részben fedezze) a tartozást. Az üzletek zömét adó- és köztartozás miatti működésképtelenségre történő hivatkozás ürügyén államosították. Egy 1948. júliusi kimutatás szerint, a fővárosban 214 vendéglős köztartozása közel 7,3 millió forintot rúgott.

A listán szereplő vendéglőtulajdonosok közül kiemelkedik Gundel Károly, aki két vendéglőjében ekkor összesen 279 alkalmazottat tartott, de 100 fölélti létszámmal békéltethetett az összeírás szerint Ilkóvits Miksa a Nyugati pályaudvarral szemben (152 alkalmazottal) Somló és Fűzék VI. Dalszínház utcában (131), Behrmann és társai az Erzsébet körúton (125), Szimandt József az Erzsébet királyné útján és Berliner Manó az Andrássy úton (103).

A vendéglátóipari engedélyek bevonásánál gyakori hivatkozási alap volt az elégtelen higiénia, így a „közegészségügy érdekében” is államosították, és döntöttek az üzemi étkezdék hálózatának kiépítéséről, népszerűsítéséről. Ám a gyakorlatban az üzletek színvonala, a központi kiutalások és a kirendelt üzletvezetők szakmai hiányosságai valamint miatt csak tovább romlott. Ugyan elvárhatóak voltak ezek a munkáscsaládok számára is, ám (a propaganda ellenére) zömében alkalmatlanok voltak magasabb szintű igények kielégítésére.

A volt kereskedőket, tulajdonosokat beosztotti munkakörbe másik vállalathoz helyezték, vagy „politikailag indokolt esetben” kitelepítették. Akit nem találtak veszélyesnek, azokat a vendéglátóiparban tovább foglalkoztatták, de sokszor nem a képzettségüknek megfelelő szinten. Sokan önként ajánlották fel az államnak üzletük tulajdonjogát, mivel nem tudtak belőle megélni, vagy így akarták megelőzni a felszámolást. Ezek a vendéglősök a minisztériumtól kérvényezték, hogy hagyják meg volt vendéglőjüket őket üzletvezetőként, vagy kapjanak másol szakmájuknak megfelelő munkalehetőséget.[popup title=" „Alulírott azon tiszteletteljes kérelemmel fordulok a Tekintetes Nemzeti Vállalat Igazgatóságához, hogy 1923. év óta fennálló, Sashalmon, a Benierky [?] u. 19. sz. alatti vendéglő üzletemet átvenni, és engem üzletvezetőnek megtartani szíveskedjenek. [...] Két utcára nyíló nagy sarokház, mely áll egy téli söntésből és külön szobából, továbbá egy nyitott veranda, terasz, büfé és nagy kioszk kerthelyiségből. A mai napig is egy jól menő konzervgyár közelében levő jó forgalmú adomentes üzlet. " " format="Default click" activate="click" close text="Göttler Lászlóné kérelme vendéglőjének államosítására 1949-ből, MOL XIX-G-4-jj 36. d."]Mivel a nyersanyag beszerzése is enyhén szólva akadozott, ezért megélhetésük és a vevőkör ellátásának biztosítása érdekében kénytelenek voltak a feketepecacról, drágán feltöltött készleteiket. Az áru akár öt-hat kézen is átment, így minden érdekelt leszedte a „sápot” az üzlet után. 1946-ban még elsősorban az árdrágítókkal szembeni küzdelem került előtérbe, és az ellenőrzések nem jártak nagyobb elközbzással (többnyire felhívták a figyelmet a hibákra) - eltekintve pár kirívó szabálytalanságtól. 1949-ben ezzel szemben a represszió teljes garnitúráját alkalmazzák a szabálytalanságot vétőkkel szemben. A folyamatos ellenőrzések alkalmával általában kiderült, hogy a beszerzett élelmiszert nem a központi kiutaláson keresztül vették igénybe (márpedig máshogy nemigen tudtak elégséges nyersanyaghoz hozzájutni), hanem a vendégektől kapott közértelemmel vagy szabadpíacon jutottak hozzá - ami szigorúan tilos volt. A hatóságok pedig az ellenőrzések során úgy tettek, mintha nem tudtak volna a hivatalos beszerzési csatornák nehézségeiről:

„Általános Megjegyzések - a kifőző üzemek - vizsgálatáról: A vendégek hűségjeleinek KÖZÉRT-ben való beváltását a Belkereskedelmi Minisztériumnak az a generális intézkedése tiltja, amely szerint minden olyan cikkből, amelyből a szakma kiutalást kap, csak a kiutalt anyag használható fel. A közfogyasztásra (detail forgalomra) szánt árucikkek az üzletben fel nem használhatók. Így pl. amíg a szakmának zsír kiutalása van, a kifőző iparosnak nincs joga a vendégek zsírjegyére zsír kiváltani. Ugyancsak nincs joga szabadpíacra a közfogyasztás elől elvonni, mert ebből is a szakmának kiutalása van. Az ellenőrzések rendszeressé tételével biztosra vehető az említett szabálytalanságok megszüntetése.”

Az üzletekhez vállalatvezetőket rendeltek ki, akikről hamar kiderült alkalmatlanságuk. Azokat, akiket pár hónapos működésük során nem tartottak megfelelőnek, leváltották. Sokszor csak azért döntöttek egy üzlet bezárása mellett, mert nem találtak megfelelő vezetőt. Az ellátás színvonala tovább romlott, mivel a kinevezett káderek nagy része nem értett a vendéglátáshoz, alacsony volt az iskolai végzettségük, gyakran fizikai munkások, így nem volt sok affinitásuk a vállalatiirányításhoz vagy az adminisztrációhoz.

A „fű alatti” likvidálás - a magáncégek ellehetetlenítésének - elsődleges eszközei *ajóvedelemadó-behajtás, a hitelpolitika szigorítása és az áruellátás állami ellenőrzése* voltak. Központiilag szabályozták az árakat, az Árhivatal, pedig folyamatosan csökkentette a haszonkulcsokat. A közületeknek az állam engedélyt adott arra, hogy rendkívüli hatállyal felmondhassák az üzlethelyiségek bérleti jogát. Csak állami cégektől vásárolhattak a talpon maradt magánzók. Az állami nagykereskedelmi vállalatok pedig, ha erre utasítást kaptak, egyszerűen nem látták el áruval a kereskedőt vagy az iparost.

A vendéglátó magánkereskedők kiszolgáltatottak voltak - csakúgy, mint másutt a kiskereskedelemben -, hiszen üzletüket szinte bármikor becsukhatták, mivel képtelenek voltak alkalmazkodni a sűrűn kiadott rendeletekhez, jelentős adótartozásuk volt, s a propaganda céltáblájára kerültek. Ha az illető kereskedő jó kapcsolattal rendelkezik, vagy le tudja kenyerezni a pártfunkcionáriusokat - olykor a saját fogyasztási szükségleteik és igényeik kielégítése miatt - sokszor szemet hunytak a nyilvánvaló szabálytalanságok felett, ilyen volt például a szakszervezeti zugbűfé jelensége, a szeszital kímérés a klubhelyiségekben, büfékben.

A BkM-ben funkciójuk szerint szakosztályokba sorolták az államosított vendéglátó egységeket - ami gyakorta nem egyezett annak tényleges felhasználási módjával és színvonalával. A magánkereskedelmi államosítások, kimutatások sokszor üzemekként említik ekkor a kereskedelmi vendéglátóhelyeket is, mivel ténylegesen üzem és nem üzletszerűen működtek, ill. képzelték el a működésüket. Ennek tökéletes megfelelője a népbüfé, mint a korszak „típusvendéglátó” egysége. Az államosítással járó ingatlanok megkurtítása (panziók szobáinak és az üzlethelyiségek egyes részeinek elvétele), forrás és eszköz elvonás a vendéglátó és szórakoztatóipart fokozatosan érintette, mivel a hatalom így kívánta vélt és valós ellenséges politikai csoportok működését (kapcsolattartását) megszüntetni. A szabadidő „félíg nyilvános” tereinek korlátozásával az informális közösségek csatornáit akarták ellenőrizni alá vonni:

„A felszámolás során számításba jöhet espressok száma, a Központ szerint 70-re tehető, amelyeknek felszámolását indokoltá teszi az a körülmény, hogy ezek mind reakciós elemek búvóhelyei és munkanélküliek találkozóhelye. A nyilvántartásunkban levő magán espressóknak ilyen formában való fenntartása politikailag nem kívánatos. A hetven espressón kívül, amelyeket felszámolni tervezünk, vannak még úgynevezett törpecukrázdák, ezeknek a felszámolását azonban nem tartjuk időszzerűnek.”

Ez utóbbi cukrázdák lefoglalására 1952-ben került sor.

Üzemi bizalmik jelentései és a pénzügyi központtól kért adóössze-nyilvántartások alapján listákat állítottak össze a megszüntetendő, ill. állami kezelésbe veendő üzletekről. A bizalmik a már kinevezett vállalatvezetőkről is jelentéseket írtak, hogy nem saját hasznukra fordítják-e pozíciójukat.[popup title=" „Alulírott javaslom, hogy Babucs Vince vendéglős Hold u. 11. sz. alatti üzletét kérem minél előbb a Nemzeti Vállalat kezelésébe venni. [...] Annál inkább is sürgős az üzlet [...] kezelésbe vétele, mert tudomásom szerint 100-150 hektó bor szokott lenni a pincében, és a gyanúm az, hogy ez a készlet erősen megapadt. Utánpótlást nem csinál, és a pénzt sem fordítja az üzlet raktárának további kibővítésére. A főnök [vállalatvezető - H.G.] kijelentése is gyanús, mert azt a kijelentést tette, ha már el is viszi az üzletet a N.V., nem lesz baj, mert már ő gondoskodott a megélhetéséről. Ezért kérem az ügy sürgős elintézését. " " format="Default click" activate="click" close text="Részlet Fodor Jenő bizalmi jelentéséből: MOL XIX-G-4-jj 36. d."]Mint említettük, a szakképzetlen munkásigazgatókat, vállalatvezetőket rendszeresen leváltották, áthelyezték. Volt munkástársaik közül sokan nehezen viselték, a kinevezéssel járó alá-fölé rendeltséget, így rendszeresen fel is jelentették őket. Az egyes vendéglátók élére kinevezett vállalatvezetőktől, a párt bizalmi embereitől elvárták a vendéglő alapos megfigyelését, a szabálytalanságok jelentését. Nem csoda, ha a vállalatvezetők kinevezése, fokozott ideológiai felvilágosításuk (kiképzésük) átlagon felüli fontosságú volt a BkM és a Szálloda és Élelmiszerkereskedelmi Központ számára. Sokszor a BM és a helyi pártvezetők bevonásával, irányításával folyt az egyes üzletek illegális gazdálkodásának és politikailag „gyanús” elemeinek kiszűrése. *„A Központ naponta kapott szóbeli bejelentéseket a Belügyminisztériumtól és a rendőrhatságtól, amelyben közlik, hogy a pensiókat titkos találkahelyeknek használják, és azoknak működése a közkerécsbe ütközik.”*

Arra törekedtek, hogy az összes kijelölt üzletet egyszerre és egy időben számolják föl, vagy egymástól távol eső körzetekben kezdjék meg az akciókat, így minimalizálva annak kockázatát, hogy híre menjen az akciónak az üzlettulajdonosok körében. Ezért az iparjogositvány megvonása és az államosítás jobbára egyszerre történt. A „Központ”, *apensiók gyors államosítására történő javaslatának indoklásában hivatkozott a tulajdonosok körében bevett ámentési stratégiákra: „Különösen alátámasztja ezt a megállapításunkat a pensiók esete, amelyeknek felszámolását ha ütemezve rendelünk el, úgy a szakma még fel nem számolt rétege számítva a további felszámolási eljárásra úgy igyekszik azt kikerülni, hogy az iparjogositványt visszaadja, a pensiókban lévő szobákat pedig albrételtként hasznosítja, és ezáltal a pensió tulajdonos kikerülve a felszámolás alól, eddigi közkerécsbe ütköző tevékenységét tovább folytatja.”*

Mivel a zsidó származásúak, főként Budapesten, felülreprezentáltak voltak a kereskedelemben és a kisiparban, ezért őket méginkább sújtotta az államosítás. Egy zsidó kávéos család történetét leíró dolgozatban így emlékezik vissza a tulajdonos felesége az üzletük államosítására: „A Rottenbiller utcában kiigényeltünk egy üzletet, kávéházat csináltunk belőle. Nagyon jól beindult minden, odaszoktak a vásárosok, onnan indultak, oda érkeztek. Fényes estélyeket szerveztünk, nagy mulatóságokat, műsoros esteket. A Karádi Katalin oda is eljött fellépni. A férjem a lehető legjobbat akarta kihozni az üzletből, sokat befektetett adósságra. Olyan kávéfőző gépet vett részletre, amilyen kevés volt a városban. Szilveszterre hozta meg, berendelte mindenből a legjobbat, persze utólag fizettük volna ki. Jól is ment minden, tele volt az üzlet vendéggel, mindenki mulatott, amikor éjjel után bejött négy férfi. A pincéereket odaállították a pulthoz, kiborították a pénztárcájukat, a férjemet és engem pedig kidobtak a boltból. Minden otthamaradt, csak az adósság maradt a mienk. Így ment ez akkoriban, így államosították.”

A nehéz sorsú zsidó családok számára nem jelentett előnyt a származásuk. A munkatáborokból vagy száműzetésükből visszatérve, üzletükben más tulajdonost találtak. Az 1945-ös fordulatot megelő magyar, nagyrészt budapesti zsidóság helyzete egyáltalán nem javult. Az antiszemita megnyilvánulásokat ugyan az 1945/VI. törvények büntető eljárás alá utalta, és a zsidótörvényeket eltörölték, ám a feszült, nehéz gazdasági körülmények őket is érintették. Az idézett kortanú visszaemlékezés szerint a Telemi téri kávéos üzletet és vendéglőjét nem csak adminisztratív eszközökkel revolvizálták, ezért (ill. gyaníthatóan a kötelező munkaidő és munkahely bevezetésével) kénytelenek voltak átállni a mozgóárusi értékesítésre, ami hatékonyabb, de kockázatosnak is bizonyult: „Amikor megjött a férjem, a kávéház helyén lóistálló volt az oroszoknak, nem volt könnyű rendbe hozni a helyiséget. A férjem társban volt a bátyjával, aki nagy betegen jött haza, rövid időn belül meg is halt. A volt strómanokkal nyitotta meg az üzletet, de a kommunista párt kérte, hogy adjuk oda nekik, adnak helyette másikat. Jó adottságú helyiség volt, saroküzlet, nagy kirakatokkal, színpaddal, jól jött volna nekik. A férjem nem adta.” Nem segített rajtuk az sem, hogy mindhárom családtag, még a mélyen vallásos nagymama is belépett a pártba. Hiába próbálták ezzel is menteni a menthetőt. A kommunista párt nem szerette, ha a kérésére nemmel válaszolnak. Minden eszközzel megpróbálták érvényesíteni akarataikat, szemet vetettek a tér csomópontján álló sokablakos szép saroképületre. „Csúnyán elbántak velünk, megfenyegették a piaci árusokat, hogy aki bejön hozzánk, attól elvetítik az árusítási engedélyt. Ettől kezdve üres volt a bolt, senki nem mert bejönni.” A saját egzisztenciát féltő vendéglőket a kellemesen eltöltött órák emléke, a baráti kapcsolatok sem tudták visszacsábítani az üzletbe. A kávéház naphosszat üresen állt, az alkalmazottakat meg fizetni kellett. Az eladatlan áru nap mint nap megromlott, a ráfizetés rohamosan nőtt. A csőd szélén álló kávéházat csak a feleség leleményessége tudta megmenteni egy rövid időre:

„Teleraktam egy vödört jéggel és beletettem a fagyialtos tégelyt. Kimentem a vödörrel az utcára, de nem merem megszólalni, csak mentem. Láttam az ismerősökön, hogy legalább olyan zavarban vannak ők is mint én. Egyszer csak megszólított valaki, hogy mit árul a nagyságos asszony? Egy elkezdte, a többi megvette. Egy zacskó pénzzel mentem vissza. Attól kezdve kijártam az utcára árulni, nagyon jól ment a bolt. Reggel vittem kávémat meg virsli, délben bablevest, amikor már nem volt olyan nagy a meleg, fagyialtot, estefelé meg süteményt. Vette tőlem mindenki az árut, sajnálták az emberek, hogy üres az üzletünk.”

Egyik forrásunk egy Felvidékről kitélepített vendéglős sorsára, egzisztenciájára világít rá. Molnár Sándor egykori lévai vendéglősmester végső elkeseredésében a regnáló kereskedelem- és szövetkezetügyi miniszterhez, Rónai Sándorhoz fordult. A miniszterhez címzett levelében az üzletének és ingóságai elvételének igazságtalanságaira hívta fel a figyelmet, és kérvényezte az államosítás hatályon kívül helyezését. A kérelem és a család sorsát nem tudjuk, csak annyit, hogy az ügy aktuális előadója, dr. Székely minisztériumi segédtitkár a Pénzügyi Központ Titkárságának továbbította a vendéglős kérelmét, azzal, hogy lefoglalt ingóságait (legalábbis a dokumentumban aláhúzott tárgyakat) kapja vissza, valamint a szakszervezet bevonásával terjeszsen fel javaslatot a lefoglalt hat kilogramm méz, három edény gyümölcsíz és öccse ágynevelőjének sorsát illetően.

Források

Javaslat vendéglők és kocsmák bezáratására

Belkereskedelmi Minisztérium Titkársága Szigorúan bizalmas!
Tanácsi Osztály

Előadó: dr. Gyürky Rudolf

Javaslat a vendéglátóipar (vendéglő, korcsma) megszüntetésére.

1. A még magánkézben lévő valamennyi vendéglőt és korcsmát folyó hó 29-én szerdán fogjuk országosan, egységes szempontok szerint felszámolni.
2. Az adatokat részben a tanácsok által készített kimutatásból, részben pedig a Közéletfejlesztési Főosztály által foganatosított adatközlésből vettük.

Megjegyezzük, hogy a két adatfelvétel sem a magánkereskedők létszámát, sem pedig a továbbüzemeltetési javaslatot illetően nem egyezett meg, ezért az intézkedés alapjául szolgáló kimutatás tartalmazza mindazokat az üzleteket is, amely az egyik vagy másik javaslatból hiányoznak. A továbbüzemeltetésnél hasonlóképpen javaslatot figyelembe vettük. [!] Minthogy előfordulhatnak üzletek, amelyek a kimutatásból még így is kimaradtak, ezért utasítjuk a vendéglátóipari trösztöket, hogy az akció napján az egész területet vizsgálja felül abból a szempontból, hogy nem maradt-e ki vendéglátóiparos, vagy korcsmáros az akcióból és az ilyen üzletek lezárásáról az akciót követő napon pótlólag köteles gondoskodni a megyei tanács kereskedelmi osztálya (Budapesten a Titkárság).

A továbbüzemeltetés kérdésében azért fogadtuk el akár a tanács, akár a vendéglátóipari tröszt részéről érkezett javaslatot, nehogy az akciók eredményeként bármilyen fennakadás jelentkezzen a fogyasztók ellátásában. Valószínű, hogy ezek közül néhányat likvidálni kell menet közben, ezért felhatalmazzuk a vendéglátóipari trösztöket, hogy kísérik figyelemmel ezeknek az üzleteknek a működését, és az akciót követően 2-3 héten belül tegyenek javaslatot a megyei tanács kereskedelmi osztálya felé azoknak az üzleteknek a megszüntetésére, amelyek a fogyasztók ellátása szempontjából nem szükségesek.

3. Az akció végrehajtása: Valamennyi üzlet bezárását két megbízott fogja végezni, mégpedig oly módon, hogyha tovább üzemeltetett vendéglőről (korcsmáról) van szó, a megbízottak egyike az átvevő vendéglátóipari vállalat kiküldöttje, a továbbüzemeltetés szempontjából figyelembe nem jövő üzletek bezárását pedig két pénzügyőr fogja végrehajtani.

A megbízottak kioktatását szerdán reggel 7 órakor kell Budapesten kerületenként, vidéken pedig megyeszékhelyenként megtartani. A megbízottak kioktatását a kereskedelmi osztály vezetője végzi és a Pénzügyminisztérium és a SZÖVOSZ gondoskodik arról, hogy minden kerületben és minden megyében legyen egy felelős vezető funkcionárius, aki a pénzügyőrök munkáját irányítja.

[...]

Az akció előkészítéséért a Minisztérium Titkársága felelős, amely gondoskodik a megvonó határozatok, jegyzőkönyvek, térítvények, megbízólevelek, ragszalagok [ragasztószalagok], stb. megfelelő mennyiségben való előkészítéséről, kiállításáról. Ezt az anyagot kedden folyó hó 28-án estig a kerületi tanács, vidéken pedig a megyei tanács kereskedelmi osztályának vezetőjéhez jutatja el. Ezzel egyidejűleg megküldjük a kioktató értekezlet anyagát is (beszédvázlatot).

[...]

5. A továbbüzemeltetésre javasolt kocsmákat és vendéglőket az akciót követő 48 órán belül kell megnyitni és ezeknek az árukészletét egyrészt sör és egyéb hűsítő italokkal kiegészíteni, szükség esetén a tovább nem üzemeltetett kocsmák árukészletével pótolva.

[...]

Budapest, 1952. október 22.

Fonyó Imre s. k.

Jelzet: MOL XIX-G-4-ji 36. d.

Akcióterv vendéglők állami átvételére

BELKERESKEDELMI MINISZTERIUM
Titkársága

Szigorúan bizalmas!

Határozatok
a vendéglátóipar (korcsma, vendéglő) megszüntetése tárgyában október hó 24-én megtartott értekezletről.

Budapesti akció.

1. Dósa elvtárs október 27-én (hétfőn) megbeszélésre hívja a kerületi tanácsok vb. elnökeit. Ismerteti velük az akciót, és felhívja, hogy az előkészületeket tegyék meg. Gondoskodjanak arról, október 29-én reggel 7 órakor a tanácsok székházában megfelelő helyiség álljon rendelkezésre. Az értekezletet úgy szervezik meg, hogy az éberség követelményei a legmesszebbmenőkig érvényesüljenek. Belépésnél a megbízólevél és a személyazonosság ellenőrzése, arra illetéktelenek jelenlétének megakadályozása stb.; Dósa elvtárs átadja a tanácselnökök részére a titkárság által elkészített anyagot; megvonó határozatokat, tanácselnökökhöz intézett leiratot, beszédvázlatot stb.
2. Az értekezletet kerületenként reggel 7 órakor kell megkezdeni. A kiiktatást a tanácselnök végzi. A megbízottak kijelölése és a határozatoknak a kiküldöttek részére való átadása után 9 órakor történik az útbaindítás úgy, hogy a helyszínre 1/2 10 órakor érkezzenek.

[...]

4. A közétkeztetési főosztály vezetője minden kerületbe a vendéglátóipari vállalatoktól annyi [!] megbízottat küld; a megbízottakat személyazonossági igazolvánnyal és az értekezleten szükséges megbízólevéllel ellátni, hogy minden tovább üzemelő üzletbe egy vendéglátóipari dolgozó menjen, aki egyben az üzletet tovább vezeti.
5. A Pénzügyminisztérium gondoskodik arról, hogy az

I. kerületben	11 fő
II.	22
III.	34
IV.	45
V.	9
VI.	24
VII.	44
VIII.	61
IX.	20
X.	9
XI.	22
XII.	7
XIII.	46
XIV.	21
XV.	34
XVI.	15
XVIII.	25
XIX.	30
XX.	48
XXI.	26
XXII.	6

pénzügyőr az értekezleten ugyancsak megbízólevéllel és személyazonossági igazolvánnyal jelenjen meg.

Kerületi összesítő

Kerület	Bezárásra javasolt	Továbbüzemelésre javasolt	Megszűnik (összesen)
I.	5	1	6
II.	1	20	21
III.	7	20	27
IV.	-	45	45
V.	3	3	6
VI.	11	2	13
VII.	19	6	25
VIII.	14	33	47
IX.	-	20	20
X.	2	5	7
XI.	2	18	20
XII.	1	5	6
XIII.	17	12	29
XIV.	10	1	11
XV.	14	6	20
XVI.	3	9	12
XVII.	-	-	-
XVIII.	4	17	21
XIX.	1	28	29
XX.	14	20	34
XXI.	6	14	20
XXII.	-	16	16
Összesen	134	301	435

Molnár Sándor vendéglős kérelme személyes tárgyainak visszajuttatására

Másolat hivatalos használatra 6851/II.2.1949. K. Sz. M. számhoz.

6 Ft-os bélyegilleték.

Miniszter Úr!

Alulírott Molnár Sándor vendéglősmester, budapesti (VII. Baross tér 19.) lakos, Baross tér 19. szám alatti vendéglő üzletemet a Miniszter Úr kelt sz. rendeletével államosította, és oda vállalatvezetőt rendelt ki.

Tisztelettel kérem miniszter Urat, hogy az alább előadott indokok alapján az államosítást hatályon kívül helyezni és a vállalatvezetőt visszahívni szíveskedjék.

Egyben tisztelettel kérem, hogy fenti kérelmem elintézéséig az államosítás kapcsán lefoglalt személyes - tehát nem az üzletrészhez tartozó ingóságaimat és élelmiszereimet már most felszabadítani szíveskedjék.

Kérelmemet a következőkben indokolom meg:

Megütt és mélyen lesújtott a Miniszter Úr államosítási rendelete, melynek magyarázatát adni nem tudtam és nem tudom és az időközben a hírlapokban megjelent közlemények és a vendéglátóipari szakszervezetben kapott információk alapján következtetem, hogy személyemről, üzletemről és üzletvezetésemről teljesen torz, hamis és valótlan tájékoztatást terjesztettek fel Miniszter Úrhoz, és ez váltotta ki azt, hogy fenti rendelet számomra méltánytalan és elképzelhetetlenül súlyos helyzetet hozott.

Magam csaknem egy évszázadra visszamenőleg vendéglős családból származom. Léván születtem 1910-ben, édesapám Léva vidéki vendéglős volt, s ebből az üzletből tartotta el feleségét és öt gyermekét. Mi gyermekek szűkös viszonyok között nevelkedtünk és tanultunk.

Hat elemi elvégzése után pincéranoncnak szegődtem, majd felszabadulva éttermi segéd lettem, igyekeztem szakmai tudásomat a legmagasabb fokra fejleszteni, s rövidesen lettem a vendéglősmester vizsgát.

Később megnősültem, és jelenleg egy 10 éves fiam és 9 éves kisleányom van. Önállóítottam magam Léván, üzletemben feleségem, aki szintén vendéglős családból származik - a szakképzettsége is megvan - igen nagy segítségemre volt a lábraállítás idejében, de későbbben is.

Rövidesen - s ezt minden szerénytelenség nélkül állíthatom - üzletem Léván és annak messze vidékén hírneves lett, mert a legszolidabb és a legjobb konyhával rendelkező étteremi helyiség volt. Hamar megszereztem mindenki megbecsülését, hogy fiatal korom dacára a *lévai és a Léva járási vendéglős ipartársulatoknak az elnökévé választottak*.

A felszabadulás után a Felvidéken a magyarok üldözése, jogsérelmei és szenvedése megkezdődtek. Ennek dacára én ott üzletemet mindenáron folytatni akartam, és meg akartam menteni. Minden igyekezetem azonban hiábavaló volt.

Engem is megfosztottak üzletemtől, elrendelték és végrehajtották a kitelepítésemet. 1947. december havában áttettek a határon marhavagonban feleségemmel és két kiskorú gyermekemmel együtt. Öcsém, aki ugyancsak szakképzett vendéglős és Léván önálló iparúzó volt, hasonló sorsra jutott, őt is áttették a határon feleségével és két kiskorú gyermekével együtt.

Vagyon tárgyaim, amelyekkel Csehszlovákiából átjöttem, hét megrakott vagonot töltöttek meg. Ezekben a vagonokban egy élet kemény és szorgalmas munkájának eredménye volt. Több mint 100 000 forint értékű árum volt felhalmozva. Ezt az árut a magyar szabad piacon értékesíttem. Áthoztam továbbá készpénzben annyi cseh koronát, amiért azután engedély alapján 10 000 forintot kaptam.

Fenti adatokat okmányokkal igazolni tudom és a hét vagon áruáról szóló okmányokat kívánságra be tudom mutatni. Igazolni tudom továbbá a cseh korona összegnek 10 000 forintra való beváltását.

Itt Magyarországon hónapokig mindenféle kereset nélkül állottam, megmaradt vagyonomat nem akartam felélni, ezért 1948. év tavaszán üzlet után néztem. Természetesen a szakmában kívántam elhelyezkedni és ajánlások, valamint hosszas utánjárás után vettem át a Baross tér 19. számú üzletet, Nemes Sándortól.

Nemesnek csak az üzlet silány berendezéséért 30 000 forintot fizettem ki, és ezzel kapcsolatos egyéb költségeimet nem is említve 80 000 forintot költöttem az üzlet rendbehozására, előrebocsájtva, hogy a vagyonomat képező árukat csak lényeges árvesztéssel tudtam értékesíteni. Mindezeket számlákkal és okmányokkal igazolni tudom.

Itt jegyzem meg, hogy az áttelepítési Kormánybiztosságtól 8000 forintot kaptam kölcsönként, dr. Haniszló Gyula sógoromtól 1948. decemberében 5000 forint kölcsönt, végül Adamcsa Árpád régi barátom tartozása fejében 5800 forintot törlesztett nekem. Ezeket az összegeket is üzletembe fektettem bele.

Mikor 1948. március hó végén üzletemet megnyitottam, már tekintélyes adóssággal indultam, de még ekkor is és ezután is folytak a javítási munkálatok. Ennek ellenére bíztam abban, hogy kellő forgalom esetén sikerül magamat utolérnem, kötelezettségeimnek eleget tennem, s hősiesen küzdöttem, hogy adósságaimat törleszteni tudjam.

Az üzletben dolgoztam én magam, egész családom és öcsém is. Az üzletet én vezettem, a konyhát feleségem, aki kiválóan főz. Elsősorban a konyhára fektettem a fő hangsúlyt, igen olcsó ebéd menüt adtam, hogy az üzlet forgalmát emeljem. Ez természetesen ráfizetést jelentett.

Sajnos, éppen ebben az időben kezdődött el az üzletmenet hanyatlása, a forgalom napról-napra csökkent. Hiába igyekeztem, hogy a forgalom olyan szintre emelkedjék, hogy a rezszi viselését lehetővé tegyem, ez nem sikerült. Tartozásaim hétről-hétre emelkedtek, a konyhára erősen ráfizettem, üzletemet szerettem volna leépíteni, de a szakszervezet nem engedte az alkalmazottak elbocsájtását.

Ekkor kaptam a fent már említett összegeket, hogy a forgalom nem sikerült. [...]

Nem tudom megérteni, hogy ilyen körülmények között, hogy kaphatott lábra az a rémhír miszerint én az üzletből tőkét vonok el. Ennek pontosan az ellenkezője volt igaz. Különben is, tőkét az üzletből csak akkor vonhattam volna ki, ha abban árukészlet alakjában kivonható érték lett volna, márpedig ez sajnos nem volt, mert ha lett volna, azt elsősorban kötelezettségeim fedezésére fordítottam volna.

Mint üzletembernek egyébként sem lehet közömbös nekem, hogy milyen magatartást tanúsítok az állammal és a hitelezőkkel szemben. Ez mindig vezető szempont volt előttem. Erőmön felüli harcot folytattam azért, hogy valahogy a tavaszi hónapokig kihúzhassam, mert az akkor meginduló jobb üzletmenet esetleg könnyebbülést jelenthetne számomra.

Tudatában vagyok annak, hogy Budapesten az üzletvezetés az erős verseny miatt sokkal nehezebb, lehet, hogy kisebb hibákat is követtem el, azok az állítások, amelyek személyemmel szemben elhangzottak a legteljesebb mértékben valótlanok. Más vendéglősöknek százezer adórtartozásai vannak, ugyanakkor nekem csak 20 000 forint. Biztosan tudom, hogy ha én és családom dolgozhatnánk az üzletben, hamarosan behoznánk a veszteséget. Mindezen körülmények alapján az államosítást egy olyan kis iparossal, aki egész életében családjával együtt üzletéért keményen dolgozott méltánytalanul tartom. Jelenleg itt állok családommal egy fillér nélkül, öcsém ugyanígy, a szó szoros értelmében éhezünk, holott amikor a Felvidékről eljöttem, vagyonkamat hét vagonban szállítottam ide.

Ismételtem kérem továbbá miniszter Urat, szíveskedjék fenti alapos bizonyítás után meggyőződést szerezni és vendéglőüzletem államosítását hatályon kívül helyezni, a vállalatvezetőt visszahívni.

Tisztelettel kérem továbbá, hogy fenti kérelmem értelmében az itt részletezett személyi, tehát nem üzletemhez tartozó ingóságaimat felszabadítani és nekem kiadni szíveskedjék. Ezek az ingóságok azért voltak üzletemben, mert lakáson kívül háztartást nem vezettem, és így ezeket üzletemben tartottam. Jelenleg nincsen egy tárgyam, evőeszközöm, egy falatnyi élelmem.

Fentiek alapján tisztelettel kérem kiadni: egy négytagú család háztartásához szükséges főzőedényt, evőeszközt, *gyermek evőeszközt, tányérokat*. Továbbá ruháskosarat, *gyermekbiciklit*, képeket, mosósződát, lakatokat, piaci kosarakat, fakanalakat, mák-dió és húsdarálót, ételhordót, habverőgépet, mosogatótálat, lámpákat és egyéb háztartási cikkeket. Mindezeket feleségem férjhezmenetele alkalmával hozta háztartásunkba, és azokat Léváról szállítottuk ide. Ezeknek nagy része a kamrában van elhelyezve. Úgyszintén Léváról hoztuk az asztalt, ágyakat, ágyneműt, vasalódeszkákat, hokedlit, mosóedényeket.

Végül tisztelettel kérem a magánháztartásomhoz tartozó és kisgyermekeim táplálását szolgáló két üveg kb. 6 kg méz és 3 edényben lévő gyümölcszirt kiadni szíveskedjék. Úgyszintén öcsém Molnár Lajosnak az üzlet egyik helyiségében elhelyezett ágját, ágyneműjét a hozzá tartozó matracokkal együtt. Ezek azért voltak az üzletemben, mert öcsém munka után a késő esti órákban nem tudott hazamenni Rákospalotára családjához, és ilyenkor munkahelyén aludt.

Kérésem megismételve vagyok tisztelettel:

Molnár Sándor s. k

Jelzet: MOL XIX-L-20-m 280. d.

Címkék:

Gundel Károly ^[2]

államosítás ^[3]

Kiadás: 9. évfolyam (2009) 2. szám

Forrás webcím: https://www.archivnet.hu/hetkoznapok/dokumentumok_a_fovarosi_vendeglatok_allamositasarol_19491953..html

Hivatkozások

[1] https://www.archivnet.hu/hetkoznapok/dokumentumok_a_fovarosi_vendeglatok_allamositasarol_19491953..html

[2] <https://www.archivnet.hu/cimkek/gundel-karoly>

[3] <https://www.archivnet.hu/cimkek/allamositas>